

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/337677318>

70 let zdravotní tělesné výchovy

Article · December 2019

CITATIONS

2

READS

65

3 authors, including:

Jitka Varekova

Charles University in Prague

76 PUBLICATIONS 33 CITATIONS

SEE PROFILE

Pavel Krejčík

Charles University in Prague

6 PUBLICATIONS 3 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Center of Adapted Physical Activity - Centrum APA [View project](#)

Cvičení na labilních plochách pro sportovní trénink [View project](#)

Úvahy, náměty, projekty

70 let zdravotní tělesné výchovy

Pavel Strnad, Jitka Vařeková, Pavel Krejčík,
UK FTVS, Praha

Úvod

V letošním školním roce je tomu právě 70 let, kdy v tehdejších Československu učitelé s odpovídajícím vzděláním mohli poprvé v souladu s legislativní dokumentací zakládat tzv. oddělení zvláštní tělesné výchovy. V článku připomeneme události té doby i osobnosti, jejichž myšlenky k tomuto kroku vedly.

Zavedení zvláštní tělesné výchovy

Ve školním roce 1948/1949 vešla v platnost směrnice o tzv. *zvláštní tělesné výchově*. Umožňovala zvláštní TV zařadit mezi řádně vyučované předměty pro žáky III. zdravotní skupiny podle tehdejší tělovýchovně lékařské klasifikace.¹ Navazující výnos ministerstva školství a kultury, z 22. 10. 1951, pak ustanovil zvláštní TV jako zákonnou formu povinné školní tělesné výchovy pro všechny žáky zařazené do III. zdravotní skupiny.

Název *zvláštní tělesná výchova* byl zvolen jako kompromisní řešení. Vhodnější označení, „zdravotní TV“, bylo pracovníky ministerstva zdravotnictví odmítnuto z obavy, aby si veřejnost nespojovala pedagogickou činnost se službami ve zdravotnictví. Bylo zvoleno slůvko „zvláštní“, které si s sebou nese poněkud pejorativní nádech. Na druhou stranu je třeba v tehdejší době vyzdvihnout spolupráci ministerstev školství a zdravotnictví. Pouze díky ní mohlo dojít ke vzniku tělovýchovné formy pro žáky s poruchami tělesného vývoje, tělesné stavby a zdravotního stavu.

¹ Ta počítala s dělením žáků do 4 skupin podle způsobilosti k tělesné výchově na I. Způsobilé ke všestranné pohybové aktivitě včetně vrcholového sportu, II. Způsobilé k všestranné pohybové aktivitě, III. Jedince s postižením a zdravotním omezením, IV. Jedince nemocné. Tuto klasifikaci respektovala ještě vyhláška směrnice MZ z roku 1981, aktualizovaná 1990 (Úprava a výklad směrnice č. 3/1981 MZ ČR o péči a zdraví při provádění TV a sportu⁴). Tato podzákonná norma zanikla přijetím vyhlášky Ministerstva zdravotnictví č. 391/2013 Sb., o zdravotní způsobilosti k tělesné výchově a sportu ze dne 25. 11. 2013, a dále již legislativní ukotvení zdravotních skupin chybí.

V odděleních zvláštní tělesné výchovy se počítalo s 6–12 žáky, což byl počet, který vytvářel předpoklady k individuálnímu přístupu výchovnému i vzdělávacímu. Pokud to celkový zdravotní stav umožnil, bylo možné přeřadit žáka/žákyni do běžné TV.

Velký podíl na rozvoji ZTV měl **doc. PhDr. František Škvára** (13. 10. 1907 – 7. 5. 1985), jehož památce byl věnován samostatný článek v TVSM č. 5/2017. Škvára se tělovýchově pro tzv. oslabené žáky věnoval již od počátků své pedagogické praxe jako středoškolský profesor, i později během akademické dráhy. Měl za to, že ve všech předmětech, v jejichž názvu je termín výchova, nemá být prvotním cílem hodnotitelný výkon, ale především rozvoj zájmu a zaujetí žáka. Má tomu tak být i v TV, a teprve jako vedlejší produkt učitelovy snahy má být pohybová dovednost nebo zdatnost žáka.

Obr. 1 Doc. PhDr. František Škvára
(Archiv autora)

K výše uvedenému náhledu na funkci tělesné výchovy byl ovlivněn myšlenkami celé řady svých předchůdců: lékařů, učitelů i cvičitelů. Osobností, které se ve své době zasloužily o rozvoj pohybu pro zdraví. Připomeneme rozvoj švédské gymnastiky, která unikátním způsobem ovlivnila evropskou tělovýchovu v mnoha oblastech, a jména českých lékařů, kteří se podíleli na uvedení zdravotní švédské gymnastiky do českého prostředí. Z dlouhé řady českých učitelů TV přiblížíme několik zajímavých příběhů. Domníváme se, že sedmdesátiletý časový úsek je vhodnou příležitostí k zamyšlení nad hodnotovým základem zdravotně orientovaného pohybu a osobnostmi, které jej utvářely.

Systém švédské gymnastiky

Petr Henrik Ling (1776–1839) byl švédský pedagog a spisovatel, který se proslavil jako propagátor zdravotního tělocviku. Stal se strůjcem gymnastického systému, označovaného jako švédský či Lingův. Vystudoval teologii a po studiích cestoval po Evropě. Poté se vrátil zpět do Švédska, kde vyučoval lingvistiku na Ludské univerzitě, kde působil mimo jiné také jako mistr šermu. Při studiích v Kodani (1799) se naučil šermovat a věnoval se gymnastice.

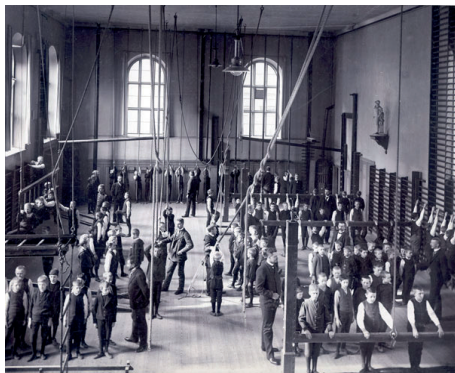
Obr. 2 Henrik Ling
(Zdroj: Pehr Henrik Ling, 2018)

Pohybová aktivita zlepšila jeho revmatismus, kterým od mládí trpěl a tato zkušenost jej přivedla na myšlenku, využít pohybu jako preventivního i léčebného prostředku. Vycházel z poznatků moderní anatomie a zkoumal i další účinky pohybu. Vytvořil ucelený koncept gymnastiky, kterou dělil do čtyř oblastí: léčebné, estetické, pedagogické a vojenské.

Ling stál rovněž za vznikem klasické švédské masáže a vývojem tělocvičného nářadí. V roce 1813 založil první sportovní vysokou školu na světě „Gymnastik – och idrottshögskolan“ ve Stockholmu (Lindroth, 2006). Švédská gymnastika zásadním způsobem ovlivnila mnoho odvětví tělovýchovy, včetně zdravotní TV a léčebné TV (tedy fyzioterapii). Její vznik se pokládá cca do roku 1830. Stala se významným vývozním artiklem a kulminace její popularity se udává kolem roku 1900 (obr. 3a, b, c)

Obr. 3a

Obr. 3b

Obr. 3c

Obr. 3a, b, c Švédská gymnastika
(<https://www.gih.se>)

Švédská gymnastika v rukou českých lékařů

Zajímavou roli v rozvoji ZTV hráli v českém prostředí působící lékaři, kteří si uvědomovali význam pohybu pro lidské zdraví. Svými teoretickými pracemi, přednáškami a vlastní osvětou poukazovali na všeobecný smysl tělesné výchovy ve vzdělávacím systému. Jejich odborné působení bylo pak podnětem k hlubšímu uvažování o významu tělovýchovy jak cvičitelům, tak i učitelům.

Ve stručném výčtu jmen je třeba uvést **MUDr. Jana Hirsche**, který v roce 1839 založil první, tzv. „Ortopedický ústav“, ve kterém cvičil podle metody švédské gymnastiky.

Tělocvičňá a ortopedický ústav založil **MUDr. Josef Seegen** v roce 1844 na Václavském náměstí v domě „U Doušů“. V něm se vyučovalo tělocviků jak pro zdravé, tak i pro občany s poruchami pohybového systému. Ke cvičení se využívalo nářadí i náčiní.

„Přírodnická nemocnice“ **MUDr. Jana Spotta** byla, za spolupráce jeho bratra Karla, založena v roce 1845. MUDr. Spott byl odbornou specializací ortoped, průkopník vodoléčby a fyzioterapie. Proto se zde kromě aplikace švédské gymnastiky uplatňovala také balneologie a klimatoterapie. Podstatné myšlenky terapeutické zveřejnil ve své knížce „Nástin tělocviků léčitelského“.

Nicméně je třeba připomenout, že uznávání lidského pohybu jako významného faktoru pro podporu zdraví bylo známo již od starověkého Hippokrata, a tak i mezi dalšími známými českými lékaři (minulosti i současnosti) nacházíme zastánce a propagátory tělovýchovy. Právě z dob minulých si v této souvislosti zaslouží pozornost tři významná jména.

MUDr. Jan Evangelista Purkyně (1787–1869) je nám znám jako světově uznávaný lékař, biolog a fyziolog. Byl přesvědčen, že medicína je podle své podstaty rovněž odvětvím všeobecného umění vychovatelského, neboť při kontaktu s pacientem je možné poučovat, jak je třeba pečovat o své tělesné a duševní zdraví. Byl vlivným propagátorem tělesné výchovy. Praktických cvičebních lekcí se zúčastňoval v ústavu Jana Malýpetra a kromě cvičení na nářadí a s náčiním rád chodil přírodou. Byl velkým turistou. Společně s J. Malýpetrem, F. L. Čelakovským a K. J. Erbenem se podílel na jednom z prvních českých sportovních názvosloví. A nelze opomenout, že byl velkým stoupencem Sokola, do jehož vzniku se aktivně zapojil.

MUDr. Filip Stanislav Kodým (1811–1884) působil ve své době nejen jako lékař a přírodovědec, ale také jako spisovatel, novinář a politik. Jeho publikační činnost byla bohatá; stála na širokém vzdělanostním základu. Zdravotní význam tělesné výchovy vyzdvihl především v pracích Zdravověda (1853), Úvod do tělovědy člověka (1862) a Úvod do zdravovědy (1869).

MUDr. Rudolf Tomáš Jedlička (1869–1926) byl ve svém lékařském vzdělání především ortoped, chirurg, rentgenolog, radiolog, zakladatel léčebné rehabilitace a životním postojem filantrop. Válečné zkušenosti ho ovlivnily v tom, že si uvědomil, že nestačí jen medicínsky léčit, nutno také vracet do života. V roce 1913 zahájil provoz v pražském ústavu na Výšehradě pro tělesně postižené děti i dospělé, který je dnes znám pod jeho jménem, tedy Jedličkův ústav. Hlavním cílem ústavu bylo vychovávat pacienty k soběstačnosti a pokud možno i ke společenské prospěšnosti. Byl a je dosud považován za jednoho z nejvýznamnějších lékařů počátku 20. století. Ucelená koncepce práce v jeho ústavu se stala příkladem pro zakládání mnoha podobných ústavů, zřizovaných nejen u nás, ale i v zahraničí.

Vznik Sokola

Na rozvoj tělovýchovy a sportu u nás měl rozhodně klíčový vliv vznik Sokola.

PhDr. Miroslav Tyrš (1832–1884) byl bezesporu mimořádným mužem, jehož duchovní velikost se krystalizovala na základech studia filosofie, etiky a estetiky. Záleželo mu na kultuře národa, ve které základní roli k výchově lidského společenství hrála harmonie stránky tělesné, intelektuální a mravní. Sokol se pod jeho vedením stal především spolkem tělovýchovným. Proto Sokol svým cvičitelským sborem hlásá lásku a bratrství. Obsahem cvičení ukázněje tělo i duši a příkladem učí přinášet oběti jednotlivce ve službách celku. Také podobně jako biskup Jednoty bratrské, J. A. Komenský, klade ve výchově důraz na kázeň. Ta posiluje vůli k vytrvalosti a trpělivosti, vede ke každodenní neokázalé práci, je pro bratra či sestru cestou k osobní spolehlivosti, přesnosti, dochvilnosti, střídmosti a ochotě pomoci slabším, když je toho třeba.

Tyrš vnesl do sokolského tělocviku prvky krásy a ladnosti, že si byl vědom vlivu cvičení na pohybové citění a rozvíjení smyslu pro krásu; že si uvědomoval možnosti přenosu těchto získaných vlastností do běžného života cvičenců.

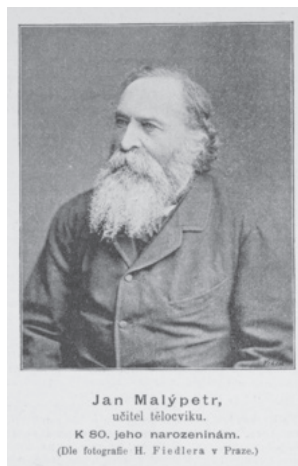

Obr. 4 Sokolové, mezi nimiž je druhý zleva F. Škvára
(Archiv autora)

První učitelé TV

Jan Malýpetr (1815–1899) byl učitel a především významný propagátor tělesné výchovy. V roce 1841 byla v Praze založena škola gymnastiky, do které se přihlásil a působil zde i Malýpetr. V roce 1847 se stal učitelem tělesné výchovy ve Vídni a v roce 1849 se stal historicky prvním českým učitelem tělesné výchovy na zemské škole v Praze. Podílel se na tvorbě českého sportovního názvosloví ve spolupráci s J. E. Purkyněm, F. L. Čelakovským a K. J. Erbenem. V prostorách jeho Tělocvičného ústavu v Praze v Panské ulici byla založena Pražská jednota tělocvičná, která se později, na návrh Emanuela Tonnera, přejmenovala a proslavila pod názvem Sokol. Zde spolupracoval Jan Malýpetr s Miroslavem Tyršem a Jindřichem Fügnerem. On sám se stal jejím prvním cvičitelem. Do roku 1888 vyučoval na veřejných školách a také současně zakládal a provozoval soukromé tělocvičny ve městech i na venkově. Měl velkou zásluhu na zavedení tělesné výchovy do škol. Snažil se uspokojit přirozenou touhu dětí po pohybu soustavou tělesných cvičení, která byla zábavná a prospěšná pro jejich zdraví. V duchu svých zásad si zachoval fyzickou kondici i duševní svěžest do pozdního věku a tím potvrdil svoje slova a životní filosofii.

Kleměňa Hanušová (1845–1918), česká učitelka tělocviku, byla Škvárou považována za první ženu vážně se zabývající zdravotní tělovýchovou. Prokázala to především svými dvěma pracemi, kdy první nazvala „Domácí tělocvik pro dívky chybného vzrůstu“ a druhou „Tělocvik domácí co zdravotní a léčebný prostředek“. V uvedených publikacích poukázala na význam přesného, řízeného pohybu pro odstraňování poruch v držení těla. Pohybové výchově se učila v ústavu Jana Malýpetra. V šedesátých letech 19. století se učila také u PhDr. M. Tyrše, jehož později byla i spolupracovnicí při budování Sokola. Stejně jako Jan Malýpetr byla i ona významnou propagátorkou školní tělesné výchovy, a to nejen pro chlapce, ale také pro dívky!

Obr. 5 Jan Malýpetr
(Zdroj: Jan Malýpetr, 2011)

Obr. 6 Kleměňa Hanušová
(Zdroj: Kleměňa Hanušová, 2008)

Ve 20. století dále pokračuje rozvoj tělesné výchovy a sportu. Zdravotní a výkonnostní aspekt pohybu se mnohdy rozcházejí, a proto připomeneme ještě jednu osobnost, která do českého prostředí přinesla ze zahraničí významný myšlenkový proud zdravotní TV.

Obr. 7 Helena Vojáčková
(Zdroj: Nečasová, 2017)

PhDr. Helena Vojáčková byla absolventka Filosofické fakulty v Brně. Zcela zásadní vliv na její osobnost i profesní život měla učitelka tance Bess Mensendiecková (1864–1957). Ta se zabývala aplikací zdravotně tělovýchovné formy do pohybových vzorů běžného života ženy. Významný byl její požadavek, každodenní kultivace pracovní pohybové činnosti; např. chůze, sedění, věšení prádla, práce na zahradě s rýčem, hráběmi apod. Základem pro takové počínání měla být tělocvičná pohybová výchova, založená na detailním pozorování průběhu nacvičovaných pohybů a jejich estetickém procítění (Nečasová, 2017).

Vojáčková se seznámila s prací Mensendieckové a principy její metody uplatňovala v Brně, ve škole kterou otevřela v roce 1915. Od roku 1927 studovala a vystupovala v Londýně se školou D. Channellové. Po návratu vedla vlastní taneční školu, kterou prošly např. J. a N. Kröschlová, A. Kožená, A. Čekanová, M. A. Tymichová.

Dr. Helena Vojáčková vyučovala v šedesátých letech minulého století pohyb pro zdraví i krásu žen. Poprvé se v jejích publikacích setkáváme s velmi dobře zdokumentovanými doporučeními posturální korekce a ADL: jak sedat, jak vstávat, jak věšet prádlo, nosit tašky. Kniha vyšla nejprve pod názvem „Pohybem ke zdraví a krásě ženy“. Při dalších vydáních bylo třeba přidat heslo „pracující ženy“. Nicméně podstata zůstává stejná: posturální korekce ze zdravotních i estetických důvodů se vyučuje již více jak půl století.

Po 2. světové válce

V padesátých a dalších letech mělo vedení naší společnosti za to, že je třeba sportem prezentovat kvalitu společenského zřízení. Proto i finanční prostředky byly věnovány na rozvoj výkonnostního a vrcholového sportu podobně, jako je tomu dnes. Přesto se i v této době podařilo rozvíjet školní zdravotní tělovýchovu ve spolupráci s lékaři.

Z tělovýchovných pedagogů, kteří rozvíjeli tuto tělovýchovnou formu spolu se Škvárou, to byli Srdečný, Kratochvíla, Kábele, Adámek, Adamírová, Ledvinková, Hošková, Matoušová, Petzlová, Revenda, Zintlová, Žbírková a další. Z lékařů, kteří podporovali rozvoj zvláštní TV lze jmenovat např. Vavrdu, Frejku, Hněvkovského, Jaroše, Lukeše, Floriána, Javůrka, Čermáka, Kyralovou, Máčka, Špičáka a další. Mnozí tito lidé společně pracovali i na půdě Českého svazu tělesné výchovy (ČSTV) v komisi Zvláštní tělesné výchovy, při jeho Vědecko-metodické radě. Vedle této zcela pedagogické komise pracovala dílem pro zvláštní tělesnou výchovu také Zdravotnická rada při Československém ústředním výboru ČÚV ČSTV, ve které rovněž pracovali někteří z výše jmenovaných lékařů. Spolupráce obou komisí se projevovala na četných přednáškách pro veřejnost a při organizování odborných i vědeckých konferencí.

Na Slovensku pracovali učitelé vysokých škol a lékaři v stejnojmenných komisích při Vědecko-metodické radě Slovenského ústředního výboru Československého svazu tělesné výchovy SÚV ČSZTV.

V dnešní době zažíváme na jednu stranu podporu a rozvoj mnoha preventivních zdravotních programů s podporou ministerstev, obcí, zdravotních pojišťoven i soukromých subjektů, na straně druhé však z důvodu nešťastných legislativních zásahů ze škol prakticky mizí zdravotní tělesná výchova.

Závěr

Je zřejmé, že při vzpomínkách se nelze vyhnout minulosti. Vkrádá se myšlenka, zda studenti, přísně vedení ke studiu soudobé odborné či vědecké literatury by námi, učiteli, měli být vedeni podobně též ke studiu té starší literatury, neboť v ní se nalézají hodnoty, které současné publikace někdy postrádají. Výše zmínění autoři publikací již byli ve své době nositeli vzdělanosti nejen svojí profesí, ale současně byli i myslitelé širšího společenskovedního rozhledu. Ten však představoval základ pro jejich odborné směřování. Jejich odbornost je zdobila v očích veřejnosti, oni ji však vnímali jako službou společnosti.

Možná, že zkušenosti starších, spjatých se silou a energií mládí, by vedly ke kvalitnějšímu posunu v předkládání tak žádané objektivitu pokroku z poznávání. Objektivita by byla na základě širšího současného i vzdálenějšího spektra poznatků sdělována kultivovanou, střízlivou, kritickou a uvědomělou, k pravdě tendující subjektivitou mladších tvůrců.

Jsme přesvědčeni, že i z tohoto krátkého přehledu, spjatého s minulostí, je možné se poučovat a nalézat v něm kvalitní odrazové můstky pro koncepční řešení tělovýchovných a sportovních aktivit pro občany se zdravotním oslabením a postižením. Vždy však jde o to, aby kvalitní koncepční řešení našlo své pevné místo v praktickém využití. To nechť je náš úkol současný i budoucí.

Literatura

- DVOŘÁKOVÁ, Z. *Miroslav Tyrš, prohry a vítězství*. Praha: Olympia, 1989, 223 s.
- Jan Malýpetr. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2011 [cit. 2019-10-24].
Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Mal%C3%BDpetr.
- JÄPPINEN, K. Barn gymnastik bild 1. In: *The Swedish School of Sport and Health Sciences* [online]. 2019 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: <https://www.gih.se/Bibliotek/Om-biblioteket/Foton-ur-arkivet/Barn gymnastik/Barn gymnastik-1/>.
- Kleměna Hanušová. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2008 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Klem%C3%A9n%C5%88a_Hanu%C5%A1ov%C3%A1.
- KRÁTKÝ, F. *Dějiny tělesné výchovy*. Praha: SPN, 1963, 546 s.
- LINDROTH, J. History of GIH. *The Swedish School of Sport and Health Sciences* [online]. 2006 [cit. 2019-10-23]. Dostupné z: <https://www.gih.se/In-English/About-GIH/History/>.
- NĚČASOVÁ, N. Dvojitě výročí Heleny Vojáčkové. *Taneční aktuality* [online]. 2017, 29. 7. 2017 [cit. 2019-10-23]. Dostupné z: <https://www.tanecniaktuality.cz/osobnosti/dvojite-vyroci-heleny-vojackove>.
- Pehr Henrik Ling. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2018 [cit. 2019-10-24]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pehr_Henrik_Ling.
- SRDEČNÝ, V. *Tělesná výchova zdravotně oslabených*. Praha: SPN, 1977, 253 s.
- STRNAD, P., SRDEČNÝ, V. Doc. PhDr. František Škvára – zakladatel zdravotní tělesné výchovy. *Těl. Vých. Sport Mlád.*, 2017, 83(5), 44–46.
- ŠKVÁRA, F. *Úvod do metodiky zvláštní tělesné výchovy*. Praha: SPN, 1973, 255 s.

70 YEARS OF HEALTH RELATED PHYSICAL EDUCATION

ABSTRACT

In the school year 1949/1950 was first time in Czech history possible to teach Health Related Physical Education as a school subject. Small groups of 6–12 pupils with various disabilities could be taught the basic principles of healthy movement: postural correction, breathing and fluent esthetic movement. 70 years of history is the reason for reminding some interesting people who created the background for health enhancing physical activity.

Key words: health, physical education, history, Škvára

[stnrad@ftvs.cuni.cz]